

IZ PUTOPISA KOJI SE ČUVAJU U BIBLIOTECI ARHIVA HERCEG-NOVOG

U biblioteci Arhiva Herceg-Novog, među brojnim drugim knjigama, nalaze se i putopisi stranaca koji su putujući po našim krajevima zapazili Boku Kotorsku i posvetili joj veća ili manja poglavlja u svojim knjigama. To su većinom sećanja na posete ovom predelu krajem prošlog, ili na samom početku ovog veka. Knjige su nabavili i čitali Novljani toga vremena, a danas su nepoznate većini naših sugrađana. Izdvajamo ovoga puta putopise J. P. Barry-a, Anglo-Indijca, i Maude Holbach Engleskinje nastanjene u Austriji. Prikazujemo ih zajedno jer su oba putopisa iz pera britanskih putnika, oba pripadaju istom razdoblju, na samom početku ovoga veka, kada se u Boki začinjao turizam.

Sanitetski potpukovnik J. P. Barry se u Tirolu lečio od bolesti stečenih u tropskim predelima, pa je nakon toga posetio Beč, Peštu i Trst, te nastavio brodom niz istočnu obalu Jadrana do Krfa i kasnije Atine. Kako je znao da je za njegove sunarodnike u Indiji i Britaniji istočna obala Jadrana sasvim nepoznat predeo, i da mnogi misle da je to divlja i necivilizovana oblast, odlučio je da ih obavesti o njoj i ukaže na njene prirodne lepote, istorijske spomenike i karakter ljudi. Po njegovom mišljenju sve što je video kazuje da je to kraj koji bi mnogi rado posetili i gde se može uživati i odmoriti. Svoje utiske je prvo objavio kao pisma sa putovanja u uglednom listu »The Times of India«, a potom je ta pisma 1906. godine pod naslovom »At the Gates of the East: A Book of Travel Among Historic Wonderlands« (»Na kapiji Istoka: Knjiga o putovanju po predelima istorijskih čuda«) objavila izdavačka kuća Longman, Green & Co. Kako je prva namena pisama bila informisanje potencijalnih turista, Barry navodi hotele u kojima je otseo i daje mišljenje o njima. U Boki Kotorskoj nije boravio, već je dolazio na izlete iz Dubrovnika, gde je bio u hotelu »Imperijal«.

Potpukovnik Barry čovek širokog obrazovanja (medicina i filozofija) bio je jedan od onih ranih turista koji su putovali da

saznaju, pa je smatrao da je posmatranje samo jedan od načina upoznavanja stranih zemalja, a da treba čitati i razgovarati da bi bilo jasno ono nešto se vidi. Zato u njegovom putopisu nalazimo mnoge podatke koje sadašnji turisti, a možda ni meštani, ne znaju.

Za Maude Holbach, kao i za Barry-a, putovanje je vid učenja i istraživanja. Ona je dugo putovala po istočnoj obali Jadrana i njenom zaleđu. Na put je pošla tek nakon što je ponešto saznala o Dalmaciji od članova »Društva prijatelja Dalmacije« u Beču. Od njih je dobila preporuke za ugledne ljude i poznavaoce tih predela koji će joj biti od pomoći u toku putovanja. Njen suprug je snimao predele i gradove kroz koje su putovali, te su njegove fotografije poslužile kao ilustracija za knjigu »DALMACIJA«, zemlja u kojoj se susreću istok i zapad« (»DALMATIA, THE LAND WHERE EAST MEETS WEST, by MAUDE HOLBACH, with upwards of 50 illustrations from photographs by O. Holbach and a map). Putopis je izašao 1907. u Londonu i Njujorku u izdanju John Lane Company.

Dok je Barry pretežno opisivao pejzaže i popratio ih podacima iz istorije, M. Holbach je dala i zapažanja o samim naseljima i ljudima, često sa blagim humorom svojstvenim Engleskinjama. Ona je u mestima koja opisuje duže boravila, ali nam za razliku od Barry-a ni u uvodu ni kasnije ne daje podatke o hotelima u kojima je otišla. Iz poglavlja o Boki moglo bi se zaključiti da je boravila u Zelenici. Ova nam se mogućnost nameće zato što je tamo u to vreme radio pansion koji je organizovao izlete po Boki, te do Cetinja i Albanije (»Pansion na zelenoj plaži« Antona Magyara). Ture koje nudi zelenički pansion, kao i izbor prevoznih sredstava su odgovarajući onome što u svom putopisu opisuje M. Holbach.

Zanimljivo je da se u Arhivu Herceg-Novog nalaze original putopisa Maude Holbach i prevod te knjige na nemački jezik. Knjigu je prevela Marie Seifert, a izdata je već 1909. godine u Beču. Prevod ima 6 fotografija više nego original, a tri od njih su iz Kotora i okoline gde Holbachovi nisu dobili dozvolu da snimaju.

Barry i Holbach upotrebljavaju geografske nazive talijanskog porekla, koji su tada bili službeni, pa nalazimo da je Boka Kotorska — Bocche di Cattaro (Barry shvata kao množinu), a Holbach koristi samo Bocche (sa glagolom u jednini). Imena gradova, kao i ostali toponimi su u prevodu dati u današnjem obliku: Castelnuovo — Herceg-Novi, Gravosa — Gruž, Ragusa — Dubrovnik, Spagnuolo — Spanjola, Teodo — Tivat, Catenae — Verige, Our Lady of Scalpello — Gospa od Skrpjela, Krivosic — Krivošije, Montenegro — Crna Gora, Perasto — Perast, Risano — Risan, Antivari — Bar, Dulcigno — Ulcinj, Perzagno — Prčanj, Porta Marina — Kapija od mora, Mount Cassone — Ilijino brdo. Imena su data onim redom kojim se javljaju u prevedenim tekstovima (prvo Barry).

U BOKI KOTORSKOJ

(Odlomci iz putopisa Maude M. Holbach »DALMACIJA«)

Sa engleskog prevela Sonja Rakić

Kada uđete u Boku, učini vam se da se norveški fjord nekako izgubio prilikom stvaranja sveta i zalutao u južne vode. Uski ulaz — između pretećih tvrđava gde talasi besno šibaju surovo stenje — ničim ne nagoveštava koliko je velik jezeru sličan zaliv iza ovih pretećih vratnica, niti kako je umilna lepota njenih zelenih obala. Od rta Oštra, kraja dugog uskog dela kopna koji oblikuje prirodni lukobran i na kom stoji svetionik, do Kotora, najvažnijeg mesta u Boki, ima davnaest milja vazdušnom linijom, ali je razdaljina skoro dvostruka kada je treba preći parobrodom (jer on mora da sledi krivudanja fjorda) pa ni tako se ne može istražiti najdublje zatone sva četiri zaliva u koje se račva ovo more uvučeno u kopno.

Da biste to učinili morate početi jednim od malih lokalnih parobroda koji saobraćaju između raznih gradića i sela u Boki, ili iznajmiti čamac sa posadom snažnih veslača, ako vam ne odgovara vozni red parobroda.

Prvo pristanište brzih parobroda je Herceg-Novi, zaista očaravajuće mesto, kome bi se po slikovitosti i čistoj lepoti teško moglo naći ravno na obalama Jadrana. Srednjevekovna utvrđenja i zidine sa tragovima opsada i zemljotresa, opasani su izrazito zelenim šumarcima i obrasla bujnim puzavicama i rascvetalim biljem.

Stare turske tvrđave, sive kao i stene na kojima su sazidane, ogledaju se u ravnoj površini vode ispod njih. Malo severnije na dominantnom uzvišenju ocrtavaju se naspram neba kule turske tvrđave Španjole. To ime je dobila jer predanje kaže da su je sagradili Španci, dok je arapski natpis na vratima same tvrđave pripisuje turskim graditeljima iz 1548. godine; drugi natpisi iz doba otomanske vladavine se mogu videti na jednoj od gradskih kapija i jednom drevnom bunaru.

Istorija Boke je puna borbi: vekovima su se ovde Mlečani nadmetali sa Turcima. Izgleda da je sudbina ovog lepog predela da se od njega nikada ne odmiču vesnici rata jer i danas se po padinama njegovih brda roguše tvrđave i vaš bezopasni fotoaparati postaje »tabu« čim sa parobroda ugledate rt Oštra, i tako je sve dok ste u Boki, na brodu ili obali.

Uzdajući se u pomoć koju nam pruža popratno pismo Guvernera Dalmacije sa nalogom svim službenicima da nam se nađu na usluzi, mislili smo da ćemo biti izuzeti od zabrana, pa smo jednog jutra smelo krenuli po Kotoru ne skrivajući svoj aparat i snimali pred samim nosom vojnih lica; tek kada smo se vratili na brod na kome smo spavali, upozorili su nas oficiri da smo za dlaku izbegli da nas stave iza brave i da bi nas otuda civilne vlasti mogle

izvući samo uz mnoge formalnosti. Na to smo posetili komandanta garnizona i pokazali mu svoje preporuke. On je, doduše bio ljubazan, ali i nepopustljiv, pa je naš fotoaparatus morao da miruje.

Jedan drugi predstavnik vlasti, koga smo potom sreli u Herceg-Novom, je izgleda na drugi način tumačio naredjenja, jer ne samo što nam je odobrio da snimamo sve (osim savremenih utvrđenja) u mestu i oko njega već nam je rekao, sa smeškom u očima, da je kod njega pre par dana bio jedan vodnik i očekivao da će dobiti naredbu da uhapsi naše malenkosti (jer smo švrljali po pristaništu na sumnjiv način sa malom crnom kutijom koja je i pre prouzrokovala nevolju), a on je rekao revnosnom vojniku da ne obraća pažnju na nas.

.
.
.
.

A sada nakon što sam vam pričala o promenama sudbine ovog zemljom opkoljenog mora, i krvi mnogih naroda prolivenoj na tim obalama, vraćam se u ljupki, nasmešeni Herceg-Novi i u njemu u jedan od najlepših i istorijski najzanimljivijih manastira u Dalmaciji, onaj u Savini, letnu rezidenciju pravoslavnog episkopa iz Kotora, manastir osnovan u jedanaestom veku, koji je u vreme turskih osvajanja primio monahe izbeglice iz Trebinja, nakon čega je Savina postala centar Mitropolije.

Manastir, je sagrađen na šumovitom bregu čije se padine naglo spuštaju prema moru i u čijoj pozadini se dižu visoke planine. Do njega vodi široko kameno stepenište obraslo mahovinom, a pri dnu stepenica stoji kao na straži veličanstveni čempres, istinski monarh među stablima. To je savršena slika u svako doba, a ako tu dođete 27. augusta kada se slavi Velika gospojina i tamne prilike bradatih kaluđera silaze u svečanoj povorci sa razvijenim svetim zastavama dok pred njima idu belo odeveni pomoćnici, videćete sa ovom slikom kao pozadinom prizor koji dugo ostaje u sećanju.

Ali, Savinu ne treba posetiti samo zato što je lepota njene okoline bez premca. Ljubitelji umetnosti bi dotle došli samo da vide posudu čisto slovenske izrade koju su doneli monasi izbegli iz Trebinja.

Tu je i neobična posuda sa pregradama za čuvanje ulja, vina, žita i hleba, simbola obilja, a koja se koristi pri velikim obredima u crkvi. Za kristalni krst optočen srebrom kažu da je pripadao Sv. Savi (srpskom svecu kraljevskog porekla, koji je presto zamenio monaškom ćelijom), tu je i primerak jevanđelja sa ćirilskim natpisima na srebrnim koricama.

Kada isplovi iz Herceg-Novog brod na putu za Kotor prolazi kroz relativno uzan kanal koji se širi u Tivatski zaliv, najveći deo Boke. Na jugu ovog zaliva su tri ostrvca, nekadašnja sedišta prosvete i kulture, male luke mira i skloništa u zlim vremenima još od davnina, baš kao naše ostrvo Iona.* Manastir Prevlaka na jednom od njih je bio rezidencija zetskog arhiepiskopa.

Tivatski zaliv je skoro zatvoren prema severu. Prolaz kroz koji se prelazi u unutrašnji deo Boke je tako uzan da su u čestim ratovima u srednjem veku postavljali lanac sa obale na obalu da bi sprečili ulazak neprijateljskih brodova, pa otuda još uvek nosi ime Canale delle Catene (kanal sa lancem).

Upravo na prilazu Kotoru predeo sve više i više liči na Norvešku, postaje surov i divlji; Planinske strane na istoku se dižu kao kameniti zid, ali na zapadnoj obali bele kućice i seoca izranjaju iz jarko zelenog rastinja. Selo Dobrotu, na prilazu Kotoru, su nekada naseljavali pomorci čije su kuće bile pune blaga dobavljenog iz celoga sveta, pa su privlačile planinske hajduke da ih pljačkaju. Otuda još i danas možete videti na zidovima puškarnice kroz koje su pucali na razbojнике. Prčanj naspram nje, je imao razvijenu trgovinu sa Mlecima i lepa crkva, još nedovršena, potiče iz tog uspešnog razdoblja.

Prvi pogled na Kotor sa mora je vrlo upečatljiv: njegove utvrđene zidine se penju u izlomljenoj liniji do smrknute tvrđave na moćnoj steni iznad grada i raspaljuju maštu kao i druga bela izlomljena linija, ona što se iza njih penje kao bela nit do «crnih planina» Crne Gore. Ta druga je novi put koji je izgradila austrijska vlada, a on vodi do srca te romantične zemlje čiji su se brđani vekovima borili protiv svojih nasledenih neprijatelja Turaka. Kotor je sedište rimokatoličke biskupije od šestog veka, a i pravoslavni episkop ima ovde svoju rezidenciju. On je i značajno vojno središte iz koga se rukovodi svim pokretima u Boki. Prisustvo oficira dopunjava živost na ulicama gradića. U bašti cafe-a kraj šetališta na obali je vrlo veselo u letnje večeri, kada svira kapela, a građani večeraju ili piju dalmatinsko vino za malim stolovima ispod stabala. Luku često oživljavaju dolasci engleskih ili američkih jahti, a ponekada veliki turistički parobrodi svrate i iskrcaju svoje putnike na dan, ili duže, da razgledaju grad ili se odvezu do Cetinja, prema želji pojedinaca. Nema mnogo znamenitosti koje treba videti, jer su uzastopni zemljotresi u šesnaestom, sedamnaestom i osamnaestom veku razorili mnoge zgrade i od rimskog Ascriviuma je ostao samo jedan kameni oltar i statue koje se mogu videti na glavnom trgu neposredno uz slikovitu Kapiju od mora.

Katedrala privlači pažnju zbog slikovite stenovite pozadine koja kao da se naglo uzdiže neposredno iza nje. Prva zgrada koja

* Iona — malo ostrvo u sastavu Hebrida na kome su istorijski spomenici iz doba primanja hrišćanske vere.

je ovde bila podignuta je sagrađena 809. da se u nju smeste mošti Sv. Trifuna. Predanje kazuje da su svećeve kosti doneli neki mle- tački trgovci koje je oluja doterala u zaliv, a Kotorani su iskori- stili priliku da steknu sveca zaštitnika, jer bez njega se nije mogla zamisliti ni jedna zajednica toga vremena koja je nešto držala do sebe.

Od osvećenja katedrale slavi se dan Sv. Trifuna. To se čini vrlo svečano i uz mnogo veselja trećeg februara svake godine, a jedino se nije proslavljalo za vreme francuske vladavine kada je bilo zabranjeno. Danas, međutim, u povorci učestvuju samo oni koji još imaju stare nošnje i oružje.

Drugi praznik u Kotoru je 25. januara kada pravoslavna crkva slavi svetu Osanu i mnogi podanici susjedne kneževine dolaze na hodočašće u to svetište.

Privukla me crnogorska tržnica na kojoj se pored voća i po- vrća iz plodne oblasti oko Skadara, prodaju i takvi specijaliteti kao što je sušeno ovčije i kozije meso. Poželela sam da kičicom i bojom prikažem naočite figure muškaraca, ali sam se razočarala kada sam videla da ti ljudi plemenitog izgleda dopuštaju da sav posao oko donošenja proizvoda na pijacu padne na pleća njihovih radom iznurenih, prerano ostarelih žena, čiji se život malo razli- kuje od života tovarnih životinja.

Odlučila sam da se popnem do male crkve Maria delle Salute pre nego što napustim Kotor, a, ako dobijem dozvolu, i do tvrđave St. Giovanni. Prema onom što je pisalo u vodiču, to nije bilo doz- voljeno, ali je naše iskustvo pokazalo da ima iznimki: ljubazni ko- mandant garnizona nam je dao pismeno ovlašćenje, pa smo nao- ružani njime otpočeli uspon.

Na kapiji podno stene na kojoj je tvrđava presreli su nas stra- žari i držali u nas uperene puške dok oficir nije pregledao naše isprave i naredio im da spuste oružje iz tog pretećeg položaja. To nas je podsetilo da se u ovom kraju, istočnoj predstraži austrij- ske carevine, na svakog stranca gleda kao na mogućeg neprijatelja dok se ne dokaže suprotno. U prostorijama tvrđave su nam dode- lili vojnika kao vodiča pa smo produžili uspon, a nakon svakog novog zavoja pogled na grad i plavetnilo mora je bivao sve lepši i lepši. Kod crkve Maria delle Salute stali smo da bismo uživali u veličanstvenom pogledu na kopno i more, obilju nežnih blede lju- bičastih perunika što su racle među stenama i dražesnim malim gušterima koji su strelovitom brzinom prelazili s mesta na mesto.

Penjanje na tvrđavu je iscrpljujuće, a razdaljina veća nego što se čini kada se gleda odozdo, ali je mali napor dobro nagrađen kada se stigne do najviše tačke. Tu su nas, opet, primorali da se suočimo sa cevima napunjenih pušaka, a ovu lepu pažnju su nam ukazali i prilikom odlaska. Osim ove male ceremonije, koje bismo se mi rado odrekli, a koja je sigurno naredba više komande i mora

se strogo sprovoditi, svi iz garnizona su bili veoma ljubazni prema nama i moram napomenuti da je naš vojnik-vodič odlučno odbio da primi »bakšiš« za svoje usluge.

Odmah iza tvrđave, ali duboko dole, je granica između Dalmacije i Crne Gore. U samoj blizini su nam pokazali jednu ubogu kolibu, najbližu kuću u kneževini. Tvrđava ima dobar pregled nekoliko milja novog puta za Cetinje, ali vam se odmah nameće misao da bi se u slučaju rata planinci slili do Kotora kao bujica niz skoro nepristupačne pešačke staze i puteve za samarnu stoku. Njihova narodna nošnja, žućkasto beli kaputi od nebojene vune i braonkasti ogrtači (takođe domaće izrade) su tako slični bojama stenja da bi ih učinili praktično nevidljivim.

Ima u Boki jedno mesto koje se retko posećuje, a koje bih mogla nazvati duhom nekadašnjeg grada. Perast u podnožju Ilijinog brda je pun oronulih manastira i dvoraca. Za jedan od njih su nam rekli da je nedavno prodat za sumu od 50 funti u austrijskom novcu. Tako su obezvređeni! Perast smo posetili iz Zelenike i posvetili ceo dan tom izletu: došli smo kočijom do jednog rta naspram Perasta i do njega prešli čamcem na vesla, a vratili smo se lokalnim parobrodom. Izgleda da niko ne zna mnogo o istoriji toga mesta. Jedino smo saznali da su njegovi pomorci bili slavljani po celoj Boki, a da je bogatstvo koje ti ruševni dvorci odražavaju bilo stečeno trgovinom, kao i ono u Veneciji. U crkvi se još sa ponosom čuva jedna uspomena, zastava oduzeta od Turaka čiju su vojsku od šest hiljada odbili hrabri branitelji kada je napala Perast u sedamnaestom veku. Drugu jednu zastavu, dar mletačkog Dužda, su zakopali ispod oltara kada je pala Republika.

Pri povratku nas je očarao slikoviti prizor dva stočića koji se uzdižu iz voda Boke između Perasta i suprotne obale. Mornari sa našeg broda su nam rekli da je na jednom od njih stojala najstarija benediktinska opatija u Dalmaciji po kojoj se on i danas zove Sv. Dorđe. Opatija je srušena kao, i mnoge druge, u vreme kada su Bokom ognjem i mačem harali Turci, pa se sada vide samo sivi zidovi. Na drugom otočiću je mala crkva cilj hodočasnika iz bliza i daleka, prepuna zavetnih darova mornara koji su izbegli brodom. Posvećena je Bogorodici koja se, po legendi, tu ukazala jednom mornaru još dok je na tom mestu iz mora strčala samo gola stena. Tlo na kome stoji crkva su napravili Peraštani: godinama su tu iskrcavali brodove pune kamenja i zemlje dok nije nastao današnji otočić, su dovoljno mesta za crkvu i busenje trave oko nje. Na godišnjicu prikazanja Gospe, što je prema priči bilo 22. jula 1452. godine, otok posećuje šarena povorka čamaca.

Napustili smo Boku iskreno ožalošćeni, jer je u tim poslednjim danima aprila bila u svom najlepšem ruhu od svežeg zelenila kakvo se u Engleskoj viđa u junu. Ni u jednom drugom kraju Dalmacije nismo videli takve šume slične onima u severnim zemljama.

Od Dubrovnika sa njegovim palmama, džinovskim alojama i drugim bujnim biljem južnih predela, se do Zelenike, pored Herceg-Novog, stiže železnicom za par sati. A kakva razlika u pejzažu! Kao da ste sa francuske rivijere stigli u unutrašnjost Engleske. Sve bi nežne biljke iz Dubrovnika bujale u Boki kada bi ih se samo posadilo, ali one tu nisu odomaćene. I klima je sličnija engleskoj nego u ostalim krajevima Dalmacije, ima mnogo više kiše, a zahvaljujući tome više zelenila nego drugde duž obale, a to prija engleskom oku.

DALMATINSKI FJORDOVI — KOTOR

(Poglavlje iz putopisa »NA KAPIJI ISTOKA« od J. P. Barry-a)

Sa engleskog prevela Sonja Rakić

Na istočnoj obali Jadrana nema ničeg što se po spektakularnosti može meriti sa Bokom Kotorskom. Dovoljno je na nju baciti samo jedan pogled da se uoči takav splet suprotnosti u pejzažu, takav neobičan predeo dostojan divljenja, kakav možemo prosto nazvati *lusus naturae*. Ugledate veličanstvenu lepotu istovremeno divlju, i uzvišenu, očaravajuću a ipak zastrašujuću, tako idiličnu a ipak tako grubu, jednostavnu a ipak tako složenu, zelenu a ipak tako sivu, obrađenu a ipak tako neplodnu, modernu a ipak tako iskonsku, da se dok plovite kroz ove fjordove, uz samo malu pomoć mašte, prenosite iz sveta sadašnjeg trenutka u ono doba kada je ovaj naš grumen zvan zemlja imao tek koricu na smeši testa. Samo ime ušće (Bocche) izgleda da je odraz neke divovske čudi. Ono je čisti *lucus a non lucendo*, jer nema nikakvog ušća, zato što Kotor nije reka već grad, a rečnik geografa se nije još toliko uvećao da bi se njime razumljivo i prihvatljivo opisalo ušće grada.

Pa šta je, onda, to ušće? To je niz od pet zaliva koji polazeći od Jadrana prelaze jedni u druge pomoću sve užih kanala i vijugavih zatona dok, 20 kilometara od mora ne stignu do slepog kraja na obali na kojoj stoji njihov glavni grad. A kakvi su? Uzmite jezero Lucern, prekrijte njegove obale mirtom, vinovom lozom i maslinama, svim onim terasasto složenim zelenilom juga. Postavite tu i tamo po padinama i obali starovremenska naselja čija prošlost seže do nastanka istorije, tu i tamo na dominirajućim uzvišicama stara utvrđenja i gradove iz onih dana kada je Vencija bila moćna. Podignite pogled i videćete planine snežnih vrhova i stene poput kula kako poniru sve do mora, sive, isušene i potpuno neplodne kao da je neko bacio planinsku pustoš Sinaja* u zimsku baštu same prirode. Drugim rečima ispreplićite skandinavske fjordove, italijanske vrtove i puste stene pored Crvenog mora pa ćete dobiti

* U originalu stoji Arabia Petraea, (Arabia Petraea je bila rimska provincija na bliskom istoku.)

dosta dobru predstavu o tome kako izgleda Boka Kotorska. Ne može se razumeti kako su tako pusti prizori i takva plodnost nastali na istom mestu, u istom procesu oblikovanja, dok neki predeli okrenuti jugu ne mogu proizvesti ni toliko bilja da vidimo vlat trave na njima, drugi, mada gledaju na sever, obdareni su obiljem prirode, tako da je tu sve suprotno od onoga što zemljoradnik može očekivati.

Prvo mesto koje neodoljivo privlači pogled putnika pri ulasku u Boku je Herceg-Novi, biser čitavog tog lokaliteta. Ono ima trgovački značaj kao poslednja stanica bosansko-hercegovačke državne pruge, mada većina saobraćaja na ovoj pruzi polazi od Gruža, luke grada Dubrovnika. Položaj mu je takav kao da ga je odabrao slikar koji je nekim slučajem bio i zdravstveni radnik, jer se tu zdravstveni zahtevi i potreba za slikovitim idealno susreću. Na uzvišenju sa pogledom ka jugu ređaju se u nepravilnim nizovima kuće među nabranim stenama, dok stare zidine i tvrđava, usamljena na uzvišici i okupana večitim suncem, dodaju ovom dragulju iz radionice prirode draž utančanosti. Tvrđava, sagrađena 1538, nazvana je Španjola u znak zahvalnosti Španiji za pomoć Veneciji u borbi protiv Turaka.

Tivat je sledeći, i najveći, od zaliva. Sirok je šest kilometara a dubina mu je 100 do 120 stopa i austrijska mornarica ga koristi kao pomoćno skladište i provijantsku bazu Pule. Strateška važnost ovog akvatorija je tako vitalna da je okružen prostranom mrežom savremenih utvrđenja i naoružanja. Dalje od Tivta, ka severu, kanal se da bi prešao u poslednji deo zaliva sužava u tesnac poznat kao Verige, gde su nekada bacani lanci sa jedne obale na drugu da prepreče ulaz neprijateljskim brodovima. Ovo je najneobičnije mesto u zalivu Boke, mesto na kome tri poluostrva izbacuju ususret svoje rtove da bi se sastala tri zaliva. Na levoj strani je Risanski zaliv — ime dolazi od antičkog Rhizon po kome je Boka dobio svoj rimski naziv Sinus Rhizonicus. Upravo tu su dva otočića draga Bokeljima, stenoviti otok Sveti Đorđe sa drevnom benediktinskom opatijom i njegov blizanac, glatki disk kopna paralelan sa površinom mora, na kome stoji puna zavetnih darova crkva Gospe od Škrpjela. Ovaj otok su praktično napravili ljudi od materijala donetog sa obale da bi se sagrađilo svetilište za Bogorodicu.

Risan, u dnu severnog zaliva, je bio središte stare ilirske kraljevine pre no što je ona postala rimska provincija. Kada ga danas gledamo u miru njegove beznačajnosti, moramo uložiti napor da bismo shvatili da su se tu sukobljavali narodi u beskonačnoj borbi za prevlast. Kroz mračni srednji vek Goti su ustuknuli pred Vizantinima, Saraceni pred Srbima, Normani pred Bugarima, dok nije došla Venecija da udari pečat prosvetljenosti na svoj novi posed i da utisne u sam kamen lepotu dajući ulici i crkvi i stambenoj zgradi izraz renesansne umetnosti. Kratka francuska okupacija se okon-

čala 1814. kada je počela vladavina Austrije. Poredak koji vlada duž cele obale Boke i u planinskom zaleđu Risna je plaćen sa dosta austrijske krvi i novca. Buntovni brđani iz nekad besputnih planina Krivošija, utvrđeni između ratničkih naroda Dalmacije, Hercegovine i Crne Gore, odbijali su austrijsku vlast u toku skoro tri generacije. Nevolje oko uvođenja poreza na zemlju i kuće trajale su dve godine ispunjene prolivanjem krvi. Zbog zakona o regrutaciji došlo je do drugog ustanka 1869. godine. Zemlja je bila nepogodna za standardno vođenje rata, pa je posle mnogo gubitaka i ponešto poniženja Austrija morala da prihvati i samo formalno potčinjavanje. Malo po malo probijani su putevi kroz ovu divlju zemlju i onda, ali ne pre 1881, Austrija uspeva da nametne regrutaciju.

Tužno je gledati propadanje privlačnih gradova u ovim zalivima. Bokelji su bili najbolji pomorci na Jadranu i poznati po svom napretku. Svaka porodica je imala bar ribarsku barku koju je mogla zvati vlastitom. Znatan deo ugleda koji je uživala Venecija stečen je zahvaljujući pomorskoj veštini Bokelja i graditeljskim veštinama njihovih brodogradilišta. I kako je tužan prizor Perasta sada! Ovaj ljupki grad na zavoju poluostrva između Risanskog i Kotorskog zaliva je prizor tužne pustoši. Čitave ulice otmenih kuća, čvrste građe kao tvrđave, iz kojih su zastupnici Dužda i mesni velikaši slali svoje velike trgovačke brodove po celom poznatom svetu, sada su prosto napuštene kao da je kuga odnela njihove stanovnike. Nestalo je njihovih stanara i njihovog zanimanja, jer nisu mogli da izdrže borbu između uglja i platna. Tako nemilosrdnost napretka razara domove vrednih naroda i obeležja civilizacije koja je verovatno bila mnogo srećnija od naše.

Na ovom delu izlazeći iz Veriga zadivljeni otkrivajte one crte Boke Kotorske zbog kojih se ovaj zaliv svrstava u čudesa prirode. Neposredno uz padine obrasle lozom i maslinama i voćnjacima ugledate ogromne planinske strane visoke po nekoliko hiljada stopa, gole, turobne, mračne, kako se spuštaju pravo do vode bez trunke zelenila, ili bilo kakvog traga života. Neposredna blizina i nagli prelazi između ovih suprotnosti sadrže u sebi nešto tajanstveno i neprirodno, skoro zastrašujuće. Grad Kotor — 5400 stanovnika — leži u zatonu u onom delu zaliva koji je najudaljeniji od mora. Nad njim se strmoglavo nadnosi odevena u zimsku belinu planina Lovćen, ili Monte Sella, preko 5000 stopa visoka. Klisura u kojoj leži je tako uska, a planinske strane što je zatvaraju tako strme i visoke, da ga usred zime sunce ne dotiče pre 10 ujutro a nestaje u 3 popodne. U staro vreme nalazimo, pod uticajem tadašnjih istoričara, mišljenje da se sunce u ovom mestu može videti samo usred leta, jer jer ga stalno zaklanjaju krečnjački visovi. U svakom slučaju ono u to doba godine nadoknadi ranije propušteno pržeći kožu i gušći stanovnike naletima jare. Kotor je mesto koje treba izbegavati preko leta.

Mada Crna Gora ima svoje luke u Baru i Ulcinju, obe nepogodne, austrijski Kotor je pravo trgovačko središte ove kneževine. Između njih se vodi živa trgovina. Crnogorska tržnica na pristaništu izvan gradskih zidina — povrće, jaja, med, vosak, vuna, kože — privlači pogled vrevom i gizdavim nošnjama. Nisam video rujevo drvo i list koje su kotorski štavioci koristili praveći kordovske cipele i žute džidže za mletačke lepotice. Da biste zaprežnim kolima stigli do Cetinja — glavnog grada Crne Gore — treba osam časova vožnje veličanstvenim putem, ali ljudi tu razdaljinu prelaze pešice neverovatnom brzinom — tri i po časa — prećicama, delimično uz vododerinu a delimično putem sa 66 serpentina koji je sagradila Austrija 1844. godine.

U ovom al fresco muzeju čuda prva stvar koja vam privuće pažnju kada se pramac parobroda okrene prema Kotoru su tvrđava i zidine. Nigde nema sličnih, jer one se penju i spuštaju po ogromnoj litici u fantastičnoj cik-cak liniji, građevina koju kao da je spojila ruka Vulkana, preskače sa oštre stene na kamenitu čuku nenadnim munjevitim skokovima dok se ne dotakne tvrđave San Đovani, što kao orao na svom timoru sedi na šiljatoj steni. Nepotrebno je reći da na tom lepom primeru srednjovekovne arhitekture, kao i iznad gradskih kapija na pokretnom mostu i rešetki vrata, možete spaziti znak Venecije, jer je krilati lav svetog Marka simbol prisutan po celoj Dalmaciji.

Prevela i priredila:
Sonja RAKIĆ

LITERATURA

J. P. BARRY — AT THE GATES OF THE EAST, A Book of Travel among Historic Wonderlands, Longman, Green & Co. 1906

MAUDE M. HOLBACH — DALMATIA, THE LAND WHERE EAST MEETS WEST, With upwards of 50 illustrations from photographs by O. Holbach and a map; London John Lane, the Bodley Head; New York: John Lane Company. MCMVII, 1907

DALMATIEN, DAS LAND WO SICH OST UND WEST BEGEGNEN von Maude Holbach; Deutsche von Marie Scifert; Wien und Leipzig, A. Harleben's Verlag, 1909

RUNDREISE VON ZELENKA DURCH DIE BOCHE DI CATTARO, SKUTARI UND MONTENEGRO, IN 5 TAGEN, geleitet von der »Pension am grünen Strande«, Adorjan Magyar, 1904

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, ed. 1963

ENCIKLOPEDISKI ENGLJSKO-SRPSKOHRVATSKI REČNIK, IZRADILI SVETOMIR RISTIĆ, ŽIVOJIN SIMIĆ, VLADETA POPOVIĆ; PROSVETA — BEOGRAD, 1956.

S u m m a r y

FROM THE TRAVEL BOOKS KEPT IN THE HERCEG-NOVI ARCHIVES

Sonja RAKIĆ

The paper deals with the travel books kept in the Herceg-Novi Archives. It gives a short review and translations of extracts from two books, both by British authors and both published in the early years of the 20th century. The books are about the journeys along the Adriatic Coast and the translated passages are those about the Bay of Kotor.